

Ганна Гладкова

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт

Асэнсаванне гісторыі Польшчы
ў рамане Тэрэсы Ядвігі Папі
“Цярністым шляхам”

Асветніца і педагог Тэрэса Ядвіга Папі належыць да ліку польскіх пісьменніц з дакладна акрэсленай выхаваўчай накіраванасцю мастацкай творчасці. Канцэпцыя пазітывізму вытрымана ў большасці праявітых твораў аўтаркі, сярод якіх вылучаюцца гістарычныя апавесці і раманы для моладзі, створаныя напраканцы XIX стагоддзя. Як адзначыў С. Канарскі, маралізатарства твораў Т. Я. Папі захоўвала аднолькавы прынцып: зло абавязкова будзе пакарана, дабро атрымае перамогу. Папулярнасць твораў пісьменніцы сярод моладзі была настолькі вялікай, што сучаснікі параўноўвалі яе з вядомасцю сярод дарослай чытацкай аўдыторыі твораў Ю.І. Крашэўскага¹.

Вызначальнаму моманту польскай гісторыі – паўстанню 1830–1831 гг. – прысвечаны раман Т. Я. Папі “Po ciernistej drodze” (Кракаў, 1896), падпісаны псеўданімам Ж. Т. Gałazowska. Эпічная панарама твора адлюстравала значны гістарычны перыяд, які ахоплівае дзесяцігоддзе да паўстання (пачатак падзей адносіцца да 1818 г.), калі выходзіла пакаленне будучых змагароў, падзеі 1830–1831 гг. на землях Польшчы, перыяд эміграцыі пасля паражэння. Галоўнымі героямі твора сталі падлеткі Фелікс Жарніцкі і Юліўш Каньскі, іх сяброўскае кола, браты і сёстры. Пісьменніца дазваляе чытачу прасачыць за сталеннем будучых удзельнікаў паўстання, якія на пачатку падзейнай лі-

¹ S. Konarski, *Jadwiga Papi*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 168–169.

ніі маюць па 14 гадоў, пабачыць крыніцы патрыятызму і загартаванасці маладых палякаў. Паўстанне 1830–1831 гг. стане вызначальным і трагічным момантам у лёсе герояў: Фелікс загіне ў бітве пад Барэмлем у 1831 годзе, Юліўш назаўсёды развітаецца з радзімай і накіруецца ў Францыю.

На думку аўтаркі, крыніцай незвычайна моцнага патрыятычнага духу моладзі стала яе выхаванне на традыцыях гераічнага мінулага Рэчы Паспалітай. Перш за ўсё маецца на ўвазе перамога польскіх легіёнаў над расійскім войскам пад Рацлавіцамі 4 красавіка 1794 года, дзяржаўная дзейнасць караля Зыгмунта III, які перанёс сталіцу федэрацыі з Кракава ў Варшаву, перамогі гетмана Рэчы Паспалітай, нацыянальнага героя Стэфана Чарнецкага, які змагаўся са шведскай агрэсіяй у XVII стагоддзі. Ідэалам змагара для маладога пакалення пачатку XIX стагоддзя стаў Тадэвуш Касцюшка, імя якога авеяна легендарнай славай і гучыць як сімвал незалежнасці. Т. Я. Папі падкрэсліла, што паўстанцы 1830–1831 гг. захавалі вернасць традыцыям апошняга выступлення нацыянальных узброеных сіл Рэчы Паспалітай (1794 г.) пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі. Пра гэта сведчыць факт клятвы патрыятычнай моладзі і членаў масонскай ложы 3 мая 1821 года пад Беянамі (тады ваколіца Варшавы): словы вернасці гучалі над шабляй, эфес якой увенчваў медаль Касцюшкі. Акрамя гэтага, паўстанцы 1830–1831 гг. насілі традыцыйны галаўны ўбор: шапку бардовага колеру, абшытую аўчынай, якую называлі канфедэратка (*rogatywka*), і курткі гранатавага колеру – адзнакі атрада “касцюшкоўцаў”. Безумоўна, такая пераемнасць традыцый кансалідавала нацыю і сведчыла пра неўміручасць польскага нацыянальнага духу ў неспрыяльных гістарычных абставінах пазбаўлення дзяржаўнасці.

З мэтай акрэслення палітычнага становішча ў краіне напярэдадні паўстання пісьменніца ўвяла ў мастацкую тканіну твора некалькі эпизодаў, дэманструючых жорсткасць і несправядлівасць расійскай улады (сцэна праезда экіпажа Вялікага князя Канстанціна Паўлавіча па апусцелых вуліцах Варшавы; забойства падчас муштры тым жа князем польскага афіцэра за нязначную правіннасць; увядзенне расійскімі кіраўнікамі пакарання вайскоўцаў палкамі; парушэнне канстытуцыі 1815 года, шматлікія арышты, забарона свабод і г.д.). З дапамогай некалькіх мастацкіх фрагментаў з тагачаснай рэальнасці Т. Я. Папі падводзіць чытача да разумення абвостранай палітычнай сітуацыі задоўга да паўстання, адзначае яго справядлівы характар па прычыне немагчымасці далей цяпець здзек над нацыяй з боку захопнікаў.

Напачатку згуртаванне маладых сіл паўстанцкіх атрадаў адбываецца стыхійна, аднак паступова задачу каардынацыі руху бяруць на сябе вопытныя дарослыя змагары (генерал Ян Непомук Умінскі з Познані і афіцэр Валяр’ян Лукасіньскі з Варшавы). Арганізавана тайнае патрыятычнае таварыства, цэнтрам дзейнасці якога прызначана Варшава, паралельна актывізацыя паўстанцкіх сіл праводзіцца ў Літве, што паказвае разуменне ўдзельнікамі ўзброенага выступлення важнасці падтрымкі з боку ўсходняй часткі былой Рэчы Паспалітай. З вуснаў Юліўша гучыць аповед пра падзеі ў Вільні (3 мая 1823 года):

Podobno w jednym z gimnazjalistów chłopiec z piątej klasy, niejaki Michał Plater, napisał na tablicy w dzień trzeciego maja: „Niech żyje konstytucya”. Zrobiono z tego całą sprawę! Nowosilcow, komisarz carski, który obecnie w Wilnie bawi, dowiedział, że całe gimnazyum ma stosunki z naszym towarzystwem patriotycznym, że nawet dziesiaj cioletnie chłopcy do spisku należą... Więzienia Wilna przepelnione są uczniami, już około dwudziestu wywieziono z ogolonemi głowami na Sybir, w kajdanach tak ciężkich, iż jeden skołał, gdy go wsadzono na kibitkę i już tylko trupa powieziono, a tak ich mączoно przedtem, by wyznanie wydobyć, że niejaki Rolison życie sobie odebrał, wyskoczywszy oknem więzienia na bruk. Prócz gimnazjalistów aresztowano też wielu studentów uniwersytetu i ludzi, którzy nauki już skończyli, – Zan, Czeczot, Adam Mickiewicz w więzieniu²!

Адзначым, што Т. Я. Папі закранула ў творы тэму ролі масонства ў арганізацыі польскага паўстання. У рамане адзначана, што генерал Я. Умінскі, які стаяў на чале таварыства вольных муляроў Познані, прыбыў у Варшаву для сустрэчы з кіраўніком варшаўскіх масонаў В. Лукасіньскім з мэтай аб’яднання намаганняў у справе вяртання дзяржаўнай незалежнасці і каардынацыі дзейнасці створанага тайнага патрыятычнага таварыства. Фелікс Жарніцкі і Юліўш Каньскі былі сведкамі ўрачыстай клятвы на вернасць справе членаў таварыства, якая адбылася 3 мая 1821 года пад Белянамі, і самі рыхтуюцца па дасягненні 18-гадовага ўзросту стаць членамі масонскай арганізацыі.

Пасля ўступлення на трон цара Мікалая I сітуацыя ў Польшчы пагаршаецца: у сталіцы працягвае дзейнасць тайнае патрыятычнае таварыства, члены якога ставяць мэтай забойства імператара. Да такой думкі схіляецца Фелікс Жарніцкі, беручы на сябе ролю выканаўцы

² J. T. Gałązowska, *Po ciernistej drodze: powieść historyczna z dziejów powstania 1830 roku dla młodzieży*, Kraków 1896, s. 75–76. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

прысуду, аднак словы маці – *Różne grzechy ciężą na sumieniu narodu polskiego, lecz królobójcami nie byliśmy nigdy* – вяртаюць герою веру ў справядлівасць адзінамагчымага адкрытага змагання (122).

Ход паўстання адзначаны ў рамане некалькімі эпізодамі, схема тычна, але паслядоўна, што дазваляе рэканструяваць падзеі лістапада 1830 года і наступных месяцаў з улікам мастацкай умоўнасці. *Zdawało się, iż wszystkie warstwy w kraju połączą się i zgodnie działać będą*, – так пісьменніца вызначыла агульны настрой першых дзён паўстання (173). Варшава вітала злучэнне польскага войска з паўстанцамі, абранне дыктатарам генерала Хлапіцкага, абвяшчэнне Анджэя Замойскага міністрам паліцыі, Банавентуры Немаеўскага – міністрам юстыцыі, Іяхіма Лелявеля – міністрам асветы. 18 снежня 1830 года ў Варшаве адбыўся сейм, які аб’явіў паўстанне ўсенародным з мэтай аднавіць Рэч Паспалітую ў межах 1772 года. Аднак наступныя падзеі пакажуць, што стратэгічна важнае адзінства ўсіх станаў грамадства так і не было дасягнута.

Асаблівую ўвагу ў сваім рамане Т. Я. Папі надала прычынам паражэння паўстання. Нягледзячы на выключную мужнасць і патрыятызм палякаў, яно было жорстка падаўлена расійскай уладай па наступных прычынах: па-першае, паўстанне насіла характар саслоўна-абмежаванага ўзброенага выступлення, якое, на жаль, не стала масавым, народным (сяляне амаль не бралі ўдзел у сутычках, іх колькасць у паўстанцкіх атрадах была адносна невялікай), шляхецкі характар паўстання трашна акрэслены ў творы аўтарскай алегорыяй: *Garstka nie zastąpi całego ludu* (208); па-другое, кіраўнікі паўстання не аданілі ролю габрэйскага насельніцтва як дадатковай сілы (у рамане ёсць эпізод, калі паўстанцы з шляхты адмовілі габрэйскай моладзі ў праве падтрымаць узброенае выступленне); па-трэцяе, немалаважнай прычынай паражэння стала інертнасць кіраўніцтва, памылковая тактыка чакання дапамогі з Захаду.

Як вядома, напачатку надзеі палякаў на вяртанне гістарычнай справядлівасці былі звязаны з імем Ёзафа Гжэгажа Хлапіцкага, удзельніка Напалеонаўскай кампаніі, Барадзінскай бітвы, які быў абвешчаны дыктатарам паўстання. Аднак, генерал-лейтэнант хутка згубіў давер у народзе па прычыне непапулярных мер, звязаных са спробай вырашыць канфлікт з расійскімі ўладамі дыпламатычным шляхам: *Powstanie ogarniało wszystkie prowincye; z Litwy, Rusi, Galicyi i z Poznańskiego ściągali ochotnicy, naród kipiał z niecierpliwości, a dyktator stale powtarzał: „jeszcze za słabe nasze siły”* (181). У выніку Хлапіцкі адмовіўся ад дыктатарскіх паўнамоцтваў і з’ехаў у Кракаў. Такі ўчынак у рамане

адназначна названы здрадай (235). Наступны кіраўнік – галоўнакамандуючы паўстанцкай арміяй генерал Ян Скішынецкі – ахарактарызаваны пісьменніцай як *dobry człowiek, żołnierz odważny, ale na kierownika tak trudnej wojny zdolności odpowiednich nie ma* (241).

Адзначым яшчэ адзін факт, які ўскосна паўплываў на канчатковы вынік: марнымі будуць спадзяванні паўстанцаў на дапамогу Еўропы, у першую чаргу Англіі, Францыі, Аўстрыі. Юліўш Каньскі так разважаў пра лёс змагання: *Cała nasza nadzieja obecnie w zagranicy spoczywa; jeśli obce mocarstwa dadzą nam pomoc, może rzeczy wezmą jeszcze dobry obrót* (241). Аднак, Аўстрыя, нягледзячы на спадзяванні палякаў, не падтрымала нацыянальны рух 1830–1831 гг., не аказала дапамогу, як гэта было ў часы Барскай канфедэрацыі (1768–1776): як толькі польскае войска апынулася на аўстрыйскай тэрыторыі, яно атрымала загад скласці зброю.

Пасля ўзяцця расійскім войскам Варшавы лёс паўстання быў канчаткова вырашаны. Ваенны ўрач Юліўш Каньскі накіруецца з жонкай Вандай (з дому Жарніцкіх) у эміграцыю. У Францыі знойдуць прытулак «gwiazdy Polski» А. Міцкевіч, Ю. Славацкі і інш. У творы ёсць паказальны дыялог Ванды Жарніцкай і пана Каньскага (бацькі Юліўша), у якім на пытанне пра неабходнасць эміграцыі пані Жарніцкая адкажа: *Albożby car pozwolił im pracować? skrepował by ich myśli, okuł serca, orłów w biedne ptaszyny pozamieniałby! Tam swobodnie pracować mogą i stamtąd budzić będą nasze serca, krzepić naszą nadzieję* (290).

Важную ідэйную ролю ў творы выконвае эпілог, які адкрываецца апісаннем жыцця ў Парыжы сям’і Юліўша Каньскага і апавядае пра становішча палякаў у эміграцыі. Знакавым эпізодам заключнай кампазіцыйнай часткі стала апісанне нядзельнай вячэры ў доме Каньскіх, на якую запрошаны А. Міцкевіч. Падчас сустрэчы прадстаўнікі польскага эміграцыйнага руху абмяркоўваюць стварэнне камітэта польскай эміграцыі пад кіраўніцтвам дзяржаўнага дзеяча, пісьменніка Б. Немаеўскага. З болей Ю. Каньскі апавядае пра нязгоду ў асяроддзі суайчыннікаў, якая не дазваляе палякам рэалізаваць асветніцкія ідэі: адкрыць польскую школу ў Францыі, стварыць прытулак для эмігрантаў, якія не маюць матэрыяльных сродкаў ці пазбаўлены магчымасці працаваць. Доктар Каньскі ўпэўнены, што адзіная магчымасць дапамагчы выжыць на чужыне суайчыннікам – гэта эфектыўная сумесная дзейнасць польскіх эмігрантаў.

Безумоўна, ідэйным натхніцелем для ўсіх тых, хто быў вымушаны пакінуць Польшчу і апынуўся за мяжой, стаў Адам Міцкевіч. Т. Я. Па-

пі стварыла ў рамане вобраз польскага пілігрыма невыпадкова: яго задача ў эпілогу – паказаць, што страчаная Польшча ацалела, ёсць сілы, кансалідуючыя нацыю, значыць, не будуць забытымі палякі, якія засталіся на радзіме ў неспрыяльных умовах. У доме Каньскага прыгадваюць баі апошняга паўстання (бітвы пад Астралэнкай, Сточкам, Варшавай, абарону аднаго з апорных пунктаў польскай сталіцы – легендарнага рэдута “Воля”, узарванага Юльянам Ардонам). Міцкевіч чытае сябрам ўрывак з паэмы “Рэдут Ардона”, створанай у 1832 годзе, у якім апавядаецца пра подзвіг абаронцы ўмацавання. Сімвалічным заклікам да суайчыннікаў-эмігрантаў гучаць апошнія словы польскага рамантыка на развітанне: (...) *ty, wieszczce narodu, nie dozwolimy umrzeć Polsce, stąd będziemy krzepić braci, którym niewola ducha osłabi, to cel naszej pracy* (305). Паэт упэўнены, што эміграцыя здолее стаць адзінай сілай і ператварыць “слова ў справу”.

У эпілогу пісьменніца падкрэсліла, што падтрымкай палякам у эміграцыі сталі верныя ім жанчыны. Адказваючы на камплімент А. Міцкевічу, Ванда Каньская ўзгадвае імя Клаўдзіі Патоцкай (Klaudia Potocka) як адной з дабрачынных полек. Сапраўды, Клаўдзія Патоцкая (1802–1836) стала для суайчыннікаў узорам высокай маральнасці, дабрыні і самаахвярнасці. У Варшаве яна была сястрой міласэрнасці ў шпіталі ў час эпідэміі халеры, пазней, у эміграцыі, стала сябрам А. Міцкевіча і А. Адынца. Апошні назваў яе “зоркай чысціні”, прыкладам самаадданага служэння людзям.

Апошнія старонкі рамана апавядаюць пра лёс палякаў, асуджаных на выгнанне ў Сібір: закаваныя ў ланцугі паўстанцы зімой ідуць калонай углыб Расіі. Пазбаўленыя свабоды людзі засталіся нязломленымі духоўна: марознай ноччу над стэпам гучыць іх песня аб волі. Пісьменніца падкрэслівае, што на сумленні палякаў няма граху, бо змаганне іх насіла справядлівы характар, таму *wrogom twarzy smutnych nie pokażę, by nie wrągali, że ich zgnąbili...* (307). За пакаранымі палякамі паехалі ў выгнанне іх жанчыны, чый учынак стаў узорам любові, самаахвярнасці і вернасці.

Публіцыстычным пафасам прасякнуты заключныя радкі рамана, у якіх гучыць спадзяванне аўтаркі, што “народ герояў” у рэшце рэшт прыйдзе да згоды ў барацьбе, скіне кайданы, і паўстане Польшча з небыцця. Сэнс назвы твора заключаны ў словах Фелікса Жарніцкага – *Ciernistą drogą usłali nam ojcowie, obyśmy inną zostawili tym, którzy po nas przechodzić ją będą* (77) – і ўтрымлівае сімвал: цяжкі шлях праз страты і пакуты, які трэба прайсці дзеля дасягнення неабходнай мэты.

Як вынікае з ідэйна-мастацкага аналізу рамана “Po ciernistej drodze”, Т. Я. Папі стварыла яго ў традыцыях літаратуры варшаўскага пазітывізму, гэтым абумоўлены галоўны лейтматыў твора – служэнне грамадзяніна на карысць айчыне, выхаванне маладога пакалення ў атмасферы высокай духоўнасці і вернасці ідэалам продкаў. Разгортванне сюжэтных ліній дазволіла аўтару паказаць не толькі паступовае сталенне будучых змагароў, сцвердзіць адзінамагчымы выхад з абвостранай палітычнай сітуацыі – адкрытае супраціўленне захопнікам, але таксама спыніцца на прычынах паражэння і даць уласную ацэнку гістарычным падзеям мінулага. Значную ўвагу пісьменніца надала праблеме лёсу палякаў у эміграцыі, абазначыла напрамкі работы згуртавання па падтрымцы суайчыннікаў за мяжой і сувязях з патрыятычнымі сіламі на радзіме.

У творы глыбокі патрыятызм і свабодалюбства вызначаны як базісныя рысы польскай нацыі, пісьменніца верыць у адраджэнне Польшчы, бо дзеці яе не шкадуць жыцця дзеля перамогі. Раман стаў мастацкім дакументам эпохі, які аказваў у першую чаргу выхаваўчы ўплыў на маладое пакаленне, а таксама асэнсаваннем паўстання 1830–1831 гг. у перыяд тэрытарыяльна-палітычнай экспансіі Расіі.

Адзначым, што ў польскім літаратуразнаўстве творчасць Т. Я. Папі атрымала годную ацэнку, аднак пісьменніцу крытыкавалі за празмерную ідэалізацыю герояў, што часам пазбаўляла іх жыццёвасці. Напрыклад, Анэля Шыц, аналізуючы літаратурную творчасць асветніцы, заўважала, што некаторыя яе творы маюць заганы, уласцівыя пачатковым аўтарам: расцягнутасць, недахоп жыццёвай і псіхалагічнай праўды, але, разам з гэтым, Т. Я. Папі ўносіць новыя элементы ў літаратуру для моладзі: ідэю ўзаемадапамогі, культ працы і стойкасці, уводзіць персанажаў з ніжэйшых слаёў грамадства, асабліва мяшчанства³. Будзем улічваць, што задача пісьменніцкай творчасці, як яе бачыла аўтарка, заключалася ў выхаванні маладога пакалення, заахвочванні моладзі да навукі, салідарнасці і згоды. Выхаваўчая роля яе твораў бачыцца першазначнай, на гэта працуюць усе элементы мастацкага твора (вобразная сістэма, мастацкія сродкі, сюжэтная пабудова і г. д.). Думаецца, што для маладога пакалення палякаў канца XIX стагоддзя раман Т. Я. Папі “Цярністым шляхам” быў кнігай, якая давала ўзор для наследавання, загартоўвала і натхняла на далейшую барацьбу за свабоду Айчыны.

³ А. Szyc, *Teresa Jadwiga Papi*, “Przegląd Pedagogiczny” 1997, № 1, s. 2.

ЛІТАРАТУРА

- Gałązowska J. T., *Po ciernistej drodze: powieść historyczna z dziejów powstania 1830 roku dla młodzieży*, Kraków 1896.
- Konarski S., *Jadwiga Papi*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980.
- Szyc A., *Teresa Jadwiga Papi*, „Przegląd Pedagogiczny” 1997, № 1.

STRESZCZENIE

ROZUMIENIE HISTORII POLSKI W POWIEŚCI T.J. PAPI
„PO CIERNISTEJ DRODZE”

W artykule omówiono powieść „Po ciernistej drodze” autorstwa dziewiętnastowiecznej polskiej pisarki Jadwigi Papi. W powieści poświęconej powstaniu 1830–1831, przedstawiono autorską interpretację wydarzeń, etap przygotowania powstania, przyczyny klęski i sytuację imigrantów. Podkreślono edukacyjną wartość powieści oraz jej miejsce w twórczości pisarki.

Słowa kluczowe: pozytywizm, artystyczny dokument epoki, powstanie listopadowe, patriotyzm, patos publicystyczny.

SUMMARY

UNDERSTANDING THE HISTORY OF POLAND IN T. Y. PAPI'S NOVEL
“TERNISTYM PUTEM”

The article analyzes the novel “Ternistym putem”, written by a nineteenth century Polish writer Teresa Jadwiga Papi, which was devoted to the uprising of 1830–1831. The novel is considered as the author's interpretation of the preparatory phase of the uprising, the reasons for its failure, the situation of immigrants. Educational value of the novel for young people and its place in the author's work are discussed.

Key words: positivism, artistic document of the period, the November Uprising 1830–1831, patriotism, publicistic pathos.